

Damian Kasprzyk
Uniwersytet Łódzki

Korespondencja Aleksandra Patkowskiego z Aleksandrem Macieszą

Aleksander Patkowski i Aleksander Maciesza to aktywni w okresie II Rzeczypospolitej teoretycy, praktycy i propagatorzy regionalizmu.

Postacią szerzej znaną jest A. Patkowski – wybitny pedagog, działacz społeczny, krajoznawca¹. Urodził się 4 marca 1890 roku w Ożarowie w powiecie opatowskim. Uczęszczał do progimnazjum w Sandomierzu, a następnie kontynuował naukę w Warszawie. W 1908 r., po zdaniu matury, podjął studia filologiczne (klasyczne) i polonistyczne na Uniwersytecie we Lwowie. Przed wybuchem I wojny światowej publikował w pismach lwowskich szkice i recenzje. W 1911 r. przeniósł się do Krakowa, gdzie kontynuował studia. Po wybuchu wojny wstąpił do Legionów, które musiał niebawem opuścić ze względu na stan zdrowia. Powrócił w rodzinne strony – do Sandomierza. Współorganizował tu prywatne gimnazjum polskie, zostając jednym z nauczycieli tej placówki. Tworzył samorząd szkolny, spółdzielnię uczniowską, kółka samokształceniowe, teatr, pismo uczniowskie. Angażował się w nauczycielską działalność związkową. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości pracował w Seminarium Nauczycielskim w Sandomierzu, inicjował rozmaite działania zmierzające do podniesienia poziomu życia mieszkańców Ziemi Sandomierskiej. Ważnym wydarzeniem było zorganizowanie w sierpniu 1922 roku wakacyjnego kursu krajoznawczego, którego wykładowcami byli uczeni z Poznania, Krakowa i Warszawy. Kurs m.in. popularyzował wiedzę o bliższej i dalszej okolicy wśród prowincjonalnych nauczycieli. Podobne kursy połączone z wycieczkami organizowano także w latach późniejszych. Z inicjatywy A. Patkowskiego powstał też w Sandomierzu Powszechny Uniwersytet Regionalny im. Stanisława Konarskiego, budowany w oparciu o strukturę Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych (ZPNSP). W tym okresie A. Patkowski korespondował ze Stefanem Żeromskim, którego żywo zainteresowała działalność sandomierskiego pedagoga i społecznika. W 1923 roku A. Patkowski przeprowadził się do Warszawy, podejmując pracę w Towarzystwie Urzędów Szkolnych i Laboratoryjnych „Urania” a następnie w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wiele czasu i energii twórczej poświęcał działalności w ZPNSP, piastując funkcję

¹ Szerzej o A. Patkowskim pisali m.in.: D. Koźmian, *Poglądy społeczno-pedagogiczne Aleksandra Kazimierza Patkowskiego (1890-1942)*, Szczecin 1994; Z. Wójcik, *Aleksander Patkowski – pionier regionalizmu turystyczno-krajoznawczego w Polsce*, Radom 2003.

Przewodniczącego Wydziału Oświaty Pozaszkolnej, w ramach którego utworzono Sekcję Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych z Radą Naukową czuwającą nad merytoryczną stroną działalności Sekcji. W ramach prac Rady Naukowej powstał *Program regionalizmu polskiego*, opublikowany w 1926 roku. A. Patkowski aktywnie pracował na rzecz rozwinienia akcji regionalistycznej. Miała temu służyć seria wydawnicza *Biblioteka Regionalna*, w ramach której ukazało się 5 tomów². W latach 1922-1939 zorganizował i odbył 29 wycieczek regionalnych w różnych zakątkach kraju, których uczestnikami byli głównie nauczyciele szkół powszechnych, badacze i miłośnicy prowincji³.

A. Patkowski był wybitnym działaczem krajoznawczym. Jeszcze w trakcie I wojny światowej skutecznie ożywił oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (PTK) w Sandomierzu. Wkrótce wybrano go na członka Rady Głównej Towarzystwa. W połowie lat 20. został wiceprezesem Zarządu Głównego, a w 1934 redaktorem czasopisma „Ziemia”. Wspomnijmy, że A. Patkowski posiadał już wówczas spore doświadczenie redakcyjne. Pod jego kierownictwem, w latach 1929-1936, ukazywała się „Polska Oświata Pozaszkolna”. Mieszkając i pracując w stolicy, A. Patkowski nie tracił kontaktu ze środowiskiem sandomierskim i kieleckim. Region z którego pochodził nieustannie znajdował się w orbicie jego zainteresowań. W 1931 roku ukazał się pod jego redakcją *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, zaś w 1938 książka jego autorstwa: *Sandomierskie – Góry Świętokrzyskie*. Z inicjatywy A. Patkowskiego powołano w 1926 roku Komitet Ochrony Puszczy Jodłowej. Inicjatywa ta zaowocowała utworzeniem Parku Narodowego im. S. Żeromskiego, a następnie organizacją wystawy poświęconej Górcom Świętokrzyskim, którą prezentowano w Kielcach i Warszawie. Ten nieustrudzony animator i organizator wysunął propozycję zwołania zjazdu byłych wychowanków szkół sandomierskich. Impreza odbyła się we wrześniu 1930 roku, drugi zjazd 6 lat później⁴. A. Patkowski zginął w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu 22 marca 1942 roku.

W 1990 roku – w setną rocznicę urodzin A. Patkowskiego – zorganizowano w Sandomierzu konferencję poświęconą regionalistom⁵. W roku 1998 tamtejsze Muzeum Okręgowe ustanowiło Nagrodę im. Aleksandra Patkowskiego, przy-

² Były to: *Muzea regionalne, ich cele i zadania*, Warszawa 1928; E. Frankowski, *Kalendarz obrzędowy ludu polskiego*, Warszawa 1928; W. Orkan, *Wskazania*, Warszawa 1930; *Ruch regionalistyczny w Europie*, red. A. Patkowski, T. I i II, Warszawa 1934.

³ D. Koźmian, dz. cyt., s. 40-51.

⁴ Tamże, s. 49-50. W wykazie źródeł i literatury (s. 134-143) D. Koźmian uwzględniła liczne artykuły autorstwa A. Patkowskiego oraz publikacje jemu poświęcone.

⁵ Materiały z konferencji opublikowano. *W hołdzie Aleksandrowi Patkowskiemu (w setną rocznicę urodzin)*, red. J. Grzywna, A. Rembalski, Kielce 1991.

znawaną osobom lub stowarzyszeniom, za znaczące osiągnięcia na rzecz społeczności lokalnych⁶.

Aleksander Maciesza, to postać nieco mniej znana, ściśle związana z Płockiem i tamtejszym ruchem regionalnym. Urodził się 4 czerwca 1875 w Tomsku na Syberii w rodzinie zesłańców. Studiował medycynę na tamtejszym uniwersytecie. W placówkach szpitalnych na Syberii odbył praktykę okulistyczną i w 1901 roku przybył do Płocka aby objąć posadę lekarza więziennego. Tu dał się poznać jako zagorzały społecznik i organizator. Współtworzył gimnazjum polskie, wydawał „Głos Płocki”, reaktywował Towarzystwo Naukowe Płockie (TNP), powołując się na tradycje Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej istniejącego w latach 1820-1830. Jeszcze przed I wojną światową zajmował się problematyką krajoznawczą, publikując artykuły m.in. w czasopiśmie „Ziemia”, wygłaszając referaty, prowadząc poszukiwania etnograficzne i pomiary antropologiczne na obszarze Kurpiowszczyzny. Dbał na bieżąco o rozwój należących do TNP Biblioteki i Muzeum. W latach 1917-1919 piastował urząd burmistrza-prezydenta miasta Płocka⁷.

W niepodległej Polsce A. Maciesza był już znanym organizatorem badań naukowych na prowincji. Brał udział w pierwszym Kongresie Nauki Polskiej, występując z wnioskiem, aby powstały „*opisy poszczególnych jednostek terytorialnych stanowiących pewne geograficzne całości*”⁸. Kwestie konieczności i sposobu prowadzenia akcji monograficzno-opisowych zajmowały w kolejnych latach bardzo ważną pozycję w projektach i posunięciach praktycznych A. Macieszy. Regionalista skoncentrował się na kwestii opisu monograficznego powiatu płockiego, a szerzej – kwestii modelu opisu powiatu w ogóle. Idea ta również wiązała się z zaprezentowaniem Mazowsza Płockiego jako regionu o wyraźnej odmienności. A. Maciesza rozumiał, że droga ku temu celowi wiedzie przez wnikliwe studia nad specyfiką terenu oraz, że studia te należy rozpocząć od powiatów jako podstawowych jednostek aktualnego podziału administracyjnego. Prezes TNP opracował 41-o punktowy plan opisu monograficznego powiatu, który preforsował jako obowiązujący dla terenu województwa warszawskiego. Na posiedzeniu Warszawskiego Wojewódzkiego Komitetu Regionalnego w lipcu

⁶ Por. J. Łukawy, *Nagroda im. Aleksandra Patkowskiego*, „Sycyna”, 1998, nr 21, s. 14-15. Według komunikatu Jerzego Krzemińskiego – sekretarza Nagrody, od 2010 roku wyróżnienie zmieni nazwę na: „Bonum Publicum” – Nagroda Miasta Sandomierza im. Aleksandra Patkowskiego i będzie wręczane co dwa lata. Źródło – strona internetowa Muzeum Okręgowego w Sandomierzu: www.zamek-sandomierz.pl/viewpage.php?page_id=21 (dostęp 10.01.2010).

⁷ A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznani. Słownik biograficzny*, T. I, Płock 2002, s. 374.

⁸ *Pamiętnik I Zjazdu poświęconego zagadnieniom organizacji i rozwoju nauki polskiej w dn. 7-10.04.1920*, „Nauka Polska”, 1920, T. III, s. 173.

1928 r. podał praktyczne wskazówki co do jego realizacji i organizacji prac opisowych w terenie⁹.

Założenia najbardziej reprezentatywne dla poglądów A. Macieszy odnajdujemy w referacie: „Regionalizm i jego najbliższe zadania na terenie województwa warszawskiego” wygłoszonym na I Zjeździe Regionalnym Województwa Warszawskiego w czerwcu 1928 r. Prezes TNP zwracał w nim uwagę m.in. na konieczność prowadzenia studiów regionalnych według jednolitego planu i skoncentrowania działań w miejscowościach, które mają warunki (muzea i biblioteki) do prowadzenia tego typu prac. Na terenie woj. warszawskiego miały to być: Warszawa, Łowicz, Włocławek i Płock. Postulował zespolenie działań społeczników i samorządowców, zaznaczając jednocześnie, że badaniami powinny zająć się osoby kompetentne, posiadające odpowiednie przygotowanie. Proponował, aby starostowie nie podlegali zbyt częstej rotacji, gdyż w zasadniczy sposób utrudnia im to zaznajomienie się ze specyfiką i potrzebami terenu. Twierdził, że aby zapewnić skuteczność działań i odpowiedni warsztat pracy dla regionalistów, władze wojewódzkie powinny wspierać istniejące na Mazowszu biblioteki i muzea¹⁰.

Szeroko zakrojone rozważania A. Macieszy dotyczące kwestii monograficzno-opisowych począwszy od wystąpienia na Kongresie Nauki Polskiej w 1920 r., a na planie opisu powiatu z 1928 r. skończywszy, pozwalają określić go jako czołowego na Mazowszu teoretyka i inspiratora regionalizmu.

A. Maciesza przeżył II wojnę światową, jednak zmarł tuż po jej zakończeniu 10 października 1945 roku. Został pochowany w Płocku. Jedną z tutejszych ulic nosi jego imię, jedno z gimnazjów wybrało go za patrona. Aleksandrowi Macieszy poświęcono liczne publikacje – także książkowe¹¹. 7 października 2005 roku TNP zorganizowało sesję naukową w 130. rocznicę urodzin i 60. rocznicę śmierci tego wybitnego regionalisty-społecznika.

W archiwaliach Towarzystwa Naukowego Płockiego znajduje się zbiór listów pisanych przez A. Patkowskiego, adresowanych do A. Macieszy. Niemniej cenne są listy-odpowiedzi pisane przez A. Macieszę. Zachowały się one w postaci korespondencji sporządzanej „na brudno” (stąd brak zwrotów grzecznościowych i podpisów). Analiza listów A. Patkowskiego wskazuje, że regionalista z Płocka niewiele zmieniał w ostatecznych wersjach swoich pism.

⁹ A. Maciesza, *Jak organizować prace opisowe powiatów*, [w:] *Opisy powiatów a studia nad stosunkami województw, jako jednostek regionalnych*, Płock 1928, s. 49-53.

¹⁰ Tegoż, *Regionalizm i jego najbliższe zadania na terenie województwa warszawskiego*, [w:] *Opisy powiatów...*, s. 29-48.

¹¹ A. Wrzosek, *Aleksander Maciesza. Życie oraz działalność naukowa i społeczna*, Poznań 1947; M. Chudzyński, *Dr Aleksander Maciesza. Zasłużony Prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1907-1945*, Płock 2000; *Dr Aleksander Maciesza (1875-1945), w 130. rocznicę urodzin i 60. rocznicę śmierci*, red. Z. Kruszewski, A. Kansy, Płock 2006.

♦ Archiwum Towarzystwa Naukowego Płockiego (dalej ATNP) 350, k. 26. Kartka pocztowa, pisanie piórem, pieczęć poczty: 17 II 25

Warszawa 16 II 25

Szanowny Panie Doktorze,
w związku z organizacją *Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych*, o czym szczegółowo w niedługim czasie napiszemy, kompletuję różne biblioteczki terenowe. Byłbym bardzo wdzięczny W. Szanownemu Panu Doktorowi za łaskawą wiadomość jakie rzeczy dotyczące Płocka są obecne na miejscu (i przez kogo) do nabycia.

Łączę wyrazy głębokiego szacunku i poważania

Aleksander Patkowski
Warszawa
Śródmiejska 18 m 6

♦ ATNP 350, k. 27. Kartka 14,3 x 22 cm. gładka, pisanie piórem.

15 III 1925

Szanowny Panie!

Przepraszam bardzo, za zwłokę z odpowiedzią na pismo Szanownego w sprawie bibliotek regionalnych. Różnorodnie zajęcia i sprawy stanęły na przeszkodzie. Będąc zwolennikiem regionalizmu umysłowego, kulturalnego i gospodarczego bardzo się cieszę z usiłowań podejmowanych z inicjatywy szanownego pana nie tylko na terenie Ziemi Sandomierskiej lecz i w sercu Polski – Warszawie.

Na terenie Mazowsza Płockiego Towarzystwo Naukowe Płockie przejawia od chwili powstania w r. 1906 kierunek regionalistyczny. Świadczy o tym cała dotychczasowa działalność naszego Towarzystwa. W końcu r. 1924 na trzech posiedzeniach połączonych wydziałów Fizjograficznego, Historycznego i Ekonomicznego przedyskutowaliśmy gruntownie zagadnienia regionalizmu na podstawie referatu prof. Klemensa Jędrzejewskiego¹².

¹² Jędrzejewski Klemens (1891-1981) – pedagog, nauczyciel j. polskiego, publicysta, działacz katolicki i harcerski. Urodzony w Rewlu. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie zetknął się z Franciszkiem Bujakiem. Redagował płockie pisma, m.in. „Dziennik Płocki”, „Głos Rodziny i Szkoły”, „Niwę”. 19 listopada 1924 r. wygłosił w TNP referat pt.: „Swoistość dzielnicowa jako zagadnienie kulturalno-gospodarcze”. Autor wyjaśnił w nim, czym jest regionalizm i skąd pochodzi sam termin. Nakreślił poszczególne kierunki tego ruchu: poli-

Dotychczasowe skromne wydawnictwa Tow. Naukowego noszą także charakter regionalny.

*Są one następujące:*¹³

M. Macieszyna i Al. Macieśz. *Przewodnik po Płocku z planem i 4 ilustracjami*, wyd III uzupełnione, Płock 1922, 1 zł.

G. Proniewski¹⁴. *Pobrzeże Wisły w najbliższej okolicy Płocka pod względem archeologicznym*, Poznań, 1 zł.

M. Macieszyna¹⁵. *Katedra Płocka (odbitka z przewodnika)*, Płock 1922, gr. 35.

K. Staszewski¹⁶. *Plan m. Płocka z 1922 r. w skali 1:11200. Potrójna pocztówka*, gr. 25.

M. Macieszyna. *Powstanie listopadowe w Płocku*, Płock 1921, 1 zł.

Al. Macieśz. *Puszczanie pszasnyscy. Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów*, Warszawa 1923, zł. 2,50.

Wszystkie te wydawnictwa nabywać można przez Księgarnię Edwarda Trautmana w Płocku ul. Kolejowa 4. Tamże lub u Gebethnera i Wolffa w Warszawie nabywać można Nowowiejski¹⁷. *Płock. Monografia historyczna*. Płock 1917, str. 620, zł 8,50.

tyczny, administracyjny, gospodarczy, kulturalny i pedagogiczny, skupiając się na dwóch ostatnich. Dostrzegł sens regionalizmu kulturalno-pedagogicznego w tworzeniu lokalnych ośrodków koordynujących i ogniskujących działalność kulturalną oraz oświatową na prowincji. W praktyce miało to oznaczać organizowanie najrozmaitszych towarzystw kulturalno-oświatowych, popieranie ruchu wydawniczego, regionalnej literatury i sztuki, inicjowanie zjazdów, wycieczek, kursów służących dostosowaniu nauki i nauczania do potrzeb prowincji. Por. *Ciekawy odczyt*, „Dziennik Płocki”, 1924, nr 279, s. 3.

¹³ Podkreślenia A. Macieśzy.

¹⁴ Publikacja Grzegorza Proniewskiego była nadbitką z „Przeglądu Archeologicznego”, 1921, z. 3-4.

¹⁵ Macieszyna Maria (1869-1953) – nauczycielka, działaczka społeczna, żona Aleksandra. Urodzona w Płocku. W 1892 r. wyszła za mąż za Eugeniusza Kunkla – właściciela majątku w Drobinie. Zwalczała tam analfabetyzm, organizując szkolnictwo początkowe. Podejmowała wówczas pierwsze próby literackie i publicystyczne. W 1909 r. po śmierci E. Kunkla wyszła ponownie za mąż za A. Macieśz. Działała w wielu stowarzyszeniach, m.in. Towarzystwie Ogrodniczym i TNP. Opublikowała, m.in. „Katedra Płocka” (1914, 1922), „Płock w Malarstwie” (1914), „Powstanie listopadowe w Płocku” (1921). W latach 1916-1919 pisała „Pamiętnik Płocczanki” opracowany przez A. M. Stogowską i opublikowany w 1996 r.

¹⁶ Staszewski Kazimierz (ok.1859-1941) – geometra, działacz społeczny. Członek TNP, przez wiele lat skarbnik zarządu. Współzałożyciel Płockiego Towarzystwa Wioślarskiego, od 1923 r. jego członek honorowy. W latach 30. XX w. opublikował na łamach „Życia Mazowsza” szereg artykułów wspomnieniowych.

¹⁷ Nowowiejski Antoni Julian (1858-1941) – biskup płocki, liturgista. Autor dzieła „Płock. Monografia historyczna” (1917, 1931). Sakrę biskupią otrzymał w 1908 roku. Kierował diecezją 33 lata. Był wiceprezesem a następnie członkiem honorowym TNP. W 1930 r. został abp.

♦ ATNP 350, k. 23-24. Złożona na pół kartka 20,7 x 17 cm. w linie, pisane piórem

Warszawa 19 III 1924, Ś'tokrzyska 18 m. 6¹⁸.

Wielce szanowny Panie Doktorze, bardzo serdecznie dziękuję za tyle cenne i piękne dary¹⁹. Nie wiem czym mógłbym się odwdziaczyć? Wzorem istotnie pracy regionalnej jest Towarz. Naukowe Płockie – promieniować będzie świetnym przykładem i wzorem. Bardzo ciekaw jestem referatu prof. Klemensa Jędrzejewskiego. Weszliśmy w porozumienie z redakcją „Kuriera Polskiego” i już od przyszłego tygodnia zamieszczać się będą tygodniowe lub dwutygodniowe dodatki „regionalne”, obejmujące zagadnienia programowe, terenowe i kronikę²⁰.

Byłbym nad wyraz szczęśliwy gdyby region „Mazowska Płockiego” mógł być gdzieś w najbliższym dodatku uwzględniony, może w postaci referatu prof. Klemensa Jędrzejewskiego wraz z dyskusją. Gdyby przed 1ym kwietnia (w tym czasie bowiem wyjeżdżam na 3-4 tygodnie zagranicę) Wielce Szanowny pan Doktor był to laskaw przesłać – byłoby to doskonałym momentem dla posunięcia naprzód i propagandy regionalizmu.

W niedługim czasie rozsyłać będziemy ankietę w sprawie odrodzenie życia umysłowego, społecznego i gospodarczego prowincji polskiej, będziemy bardzo wdzięczni za liczne i wyczerpujące odpowiedzi, z których może da się zrobić książeczkę – dokument nowego życia państwa polskiego.

W lipcu urządzamy w Zakopanem kurs organizacyjno-metodyczny regionalnych badań Polski²¹. Czyby Wielce Szanowny Pan Doktor nie zechciał laskawie wziąć w nim udziału, w jakim czasie i z jakim tematem? Łączę wyrazy głębokiego szacunku i poważania.

Al. Patkowski

tytularnym silneńskim. Podczas swoich rządów w diecezji rozbudował i zreformował placówki takie jak Biblioteka, Archiwum i Muzeum Diecezjalne. Popierał księży społeczników.

¹⁸ A. Patkowski pomylił rok w dacie. Powinno być 1925, co wynika z poprzednich i następnych pism.

¹⁹ Z treści listu wynika, że wszystkie lub część wyszczególnionych przez A. Macieszę publikacji, musiał on przesłać A. Patkowskiemu jako dar. Zapewne zmienił też częściowo treść listu w stosunku do wersji pisanej „na brudno”.

²⁰ W „dodatkach” tych publikował także sam A. Patkowski. Por. D. Koźmian, dz. cyt., s. 138.

²¹ Podkreślenia A. Patkowskiego.

♦ ATNP 350, k. 25. Kartka 11 x 16,4 cm. gładka, pisane ołówkiem.

*Wielmożny Pan Aleksander Patkowski
W Warszawie, Świętokrzyska 18. 6.*

*Wielce Sz. Panie!*²²

*Prof. K. Jędrzejewski wygłosił referat z pamięci i autoreferatu dotąd nie dostarczył, albowiem wkrótce zapadł poważnie na zdrowiu i musiał wyjechać na południe do Włoch*²³. *Powraca dopiero po świętach.*

*Z wielkim zainteresowaniem oczekiwać będę na numery z dodatkami regionalnymi „Kuriera Polskiego”. Szkoda wielka, że Panowie nie korzystają nadal z zaproszenia Redakcji „Ziemi”. „Ziemia” bowiem według mojego mniemania jako pismo naukowe i będące z dala od polityki najbardziej nadaje się uznania za organ ruchu regionalnego. [Ruch regionalny powinien być z dala od polityki i partii politycznych]*²⁴

*Korzystanie z usług pisma codziennego o pewnym zabarwieniu politycznym*²⁵ *przedstawia niebezpieczeństwa*

Artykuły umieszczane w piśmie codziennym na papierze nietrwałym, w krótkim czasie stają się niedostępne i zginą.

Ruch regionalny propagowany przez pismo o pewnym zabarwieniu politycznym może napotkać na pewne uprzedzenia [i odrzucać nawet zwolenni-

²² List pisany przez A. Macieszę „na czysto” prawdopodobnie 27 III 1925 r., jak wynika z odpowiedzi Patkowskiego.

²³ Gdy K. Jędrzejewski odjeżdżał na kurację do Włoch, na przystani, skąd odpływał do Warszawy, żegnali go przedstawiciele harcerstwa i delegacja młodzieży gimnazjalnej. Fakt ten odnotowała szkolna prasa. „Echo Szkolne”, 1925, nr 3, s. 11.

²⁴ Zdanie ujęte w nawias kwadratowy zostało przez A. Macieszę przekreślone. A. Maciesza kojarzony był z obozem narodowym, jednak od początku istnienia TNP, jako prezes, starał się utrzymywać stowarzyszenie na uboczu spraw politycznych. Jego postawa jako strażnika apolityczności Towarzystwa stała się z czasem elementem „małej tradycji” tej społeczno-naukowej placówki. Jeden z kolejnych prezesów TNP, Jakub Chojnacki, podczas walnego zgromadzenia członków w 1993 roku, przypomniał słowa, które A. Maciesza miał wypowiedzieć 86 lat wcześniej w TNP: „*należy wyłączyć sprawy religijne i polityczne z programu prac Towarzystwa, aby bezpartyjnością jednać członków, a nie wywoływać dysput namiętnych*”. Cyt. za: „Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Płockiego za rok 1993”, Płock 1994, s. 45.

²⁵ „Kurier Polski” przed przewrotem majowym związany był z obozem belwederskim. Wydawcą było Towarzystwo Wydawnicze „Prasa” S.A. zdominowane przez inteligentkich działaczy liberalno-demokratycznych, a od 1925 roku przez sfery przemysłu zbrojeniowego. Redaktorem w l. 1920-1926 był Ignacy Rosner. Por. *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki i in., Warszawa 1999, s. 181.

ków]²⁶. Nie jednemu zdawać się może, iż propaganda regionalizmu przez organ polityczny ma na celu nie tyle obudzenie samoistnego ruchu umysłowego i kulturalnego ile pozyskanie zwolenników dla tego lub innego kierunku politycznego.

Ankieta otrzymałam. Odpowiedź wymaga dużo pracy ze względu na to, iż obejmuje ogrom różnorodnych zagadnień xxxxxx²⁷ nie będę w stanie.

♦ ATNP 350, k. 29-30. Złożona na pół kartka 27 x 21 cm. w kratkę, pisane piórem.

Warszawa, S'tokrzyska 18. m. 6.
31 III 1925

Wielce Szanowny Panie Doktorze,

Dziękuję najuprzejmiej za łaskawe wiadomości przesłane w liście z 27 b.m. Pozwalam sobie zwrócić uwagę na wybitną pracę nauczyciela Zygmunta Zawadzkiego z Raciąża, członka Regionalnych Uniwersytetów Powszechnych na terenie powiatu Sierpskiego²⁸.

„Ziemia” będzie również organem ruchu regionalnego. Podniecam, jak mogę, w tym kierunku, na każdym niemal posiedzeniu członków Rady Krajoznawczej. Trzeba jednak „odświeżyć” redakcję a nade wszystko bardziej sprężyć wyrobić administrację. „Ziemia” się magazynuje kosztem takich czasopism jak „Naokoło Świata” lub „Z całego Świata”, które zdobywają sobie wielkie zastępy czytelników. Toczą się pertraktacje o pozyskanie pierwszorzędного redaktora (Dra W. Borowego)²⁹, no i przeprowadzenie pewnych reform organizacyjnych w P.T.K.

Podzielam obawy WSzanownego Pana Doktora co do regionalizmu w piśmie codziennym. Jednakowoż trzeba zdobywać placówki. Może jeszcze zdobędziemy jakieś inne pismo o zabarwieniu odmiennem lub przeciwnem dla przeciwwagi – są dane do pozyskania „Warszawianki”³⁰. We Francji podczas

²⁶ Słowa ujęte w nawias kwadratowy zostały przez A. Macieszę przekreślone.

²⁷ W tym miejscu kilka słów nieczytelnych.

²⁸ Według obecnej pisowni i wymowy – sierpeckiego. Nie udało się ustalić szczegółów dotyczących Z. Zawadzkiego.

²⁹ Borowy Wacław (1890-1950) – krytyk i historyk literatury polskiej; ukończył polonistykę i anglistykę na Uniwersytecie Jagiellońskim; pracownik Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego następnie MWRiOP; od 1935 dyrektor Biblioteki UW; od 1938 prof., kierownik Katedry Historii Literatury Polskiej UW.

³⁰ „Warszawianka” – dziennik założony przez Stanisława Strońskiego, ukazujący się w l. 1924-1928. Pierwotnie tytuł ten miał poparcie w sferach konserwatywno-ziemiańskich, które

ostatnich wyborów hasła regionalistów wystawiane i powtarzane były na listach wszystkich programów od monarchistów do syndykalistów! Próbowałem z innymi pismami, ale ciężka była sprawa. „Kurier Warszawski” bardzo kiwał głową i przyklaskiwał robocie na tem się skończyło. „Gazeta Warszawska” mówiła mi o „masonach” w P.T.K.! (autentycznie!). Najrozsądniej stawia sprawę „Warszawianka” i ją będzie można dla ruchu pozyskać jeszcze. Rola prasy w tej robocie jest jednak pierwszorzędного znaczenia³¹.

Ankieta jest trudna, istotnie. Omawialiśmy ją na posiedzeniu Rady naukowej, ostatecznie zaakceptował ją w tej formie prof. Franc. Bujak³². Mamy zamiar na podstawie przesłanych odpowiedzi wydać ją w postaci książeczki. Będzie to analogiczna robota do francuskiej książeczki p. Adolfa Lajoine p.t. *Les bases logiques d'une restauration provinciale, Bordeaux 1923* – niezmiernie ciekawej i pouczającej.

Obok kursu zakopiańskiego organizujemy w r.b. w sierpniu dwa Powszechne Uniwersytety Regionalne – jeden wileński – drugi podolsko-pokucki, w maju zaś odbędzie się w Sandomierzu kurs pomiarów antropometrycznych dla szkolnej w Sandomierzu³³.

Ponieważ w piątek lub sobotę wyjeżdżam na dwa do trzech tygodni zagranicę – o pracy prowadzonej wszelkich informacji udzielać będzie biuro Regionalnych Uniwersytetów Powszechnych w Warszawie, Marszałkowska 123.

Łączę wyrazy głębokiego szacunku i poważania

Aleks. Patkowski

Odrębną grupę pism stanowi korespondencja Prezesa TNP z Towarzystwem Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych, działającym przy Zarządzie Głównym Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Warszawie. Pisma te, pochodzące z marca i czerwca 1925 r., należy potraktować jako

stopniowo tracił. Przyczyna tkwiła w sympatiach politycznych redaktora naczelnego S. Strońskiego, który po przewrocie majowym eksponował stanowisko opozycyjne i proendeckie. Por. A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918-1939*, Warszawa 1980, s. 43. Prawdopodobnie więc A. Patkowski pisząc o prasie „o zabarwieniu odmiennem i przeciwnem” miał na myśli wyłaniającą się opozycję „Kurier Polski” (obóz belwederski) vs „Warszawianka” (endecja).

³¹ Rolę prasy podkreślono w *Programie regionalizmu polskiego*: „Prasie stawia regionalizm za zadanie: odzwierciedlić wszechstronnie życie własnego środowiska, budzić przywiązanie i zainteresowanie do wszystkiego, co się w naszym otoczeniu dzieje niecić energię, oraz inicjatywę, stać na straży umiejętności wypełniania swych zadań przez każdego obywatela”. „Polska Oświata Pozaszkolna”, 1926, nr 4-5, s. 223.

³² Bujak Franciszek (1875-1953) – historyk, badacz dziejów społecznych i gospodarczych Polski; od 1909 prof. UJ, następnie UW i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie; stworzył szkołę badawczą polskiej historii gospodarczej, zapoczątkował monograficzne badania społeczno-ekonomiczne polskiej wsi.

³³ Por. D. Koźmian, dz. cyt, s. 47.

równoległą w czasie, bardziej oficjalną formę kontaktów A. Macieszy z A. Patkowskim. Podpisy tego ostatniego – jako Przewodniczącego Wydziału Oświaty Pozaszkolnej Z.P.N.S.P. – znajdują się na korespondencji. Osobną pozycję stanowi pismo z 19 lutego 1929 r.

♦ ATNP 350, k. 36, kartka 20,7 x 27 cm. w kratkę, maszynopis A4

*Zarząd Główny
Związku Polskiego Nauczycielstwa
Szkół Powszechnych
Marszałkowska 123 tel. Nr 269-08
T-wo Powszechnych Uniwersytetów
Regionalnych*

Warszawa, 10 marca 1925

L: 3579/25

*Do Szanownego Pana
D-ra Aleksandra Macieszy
W Płocku*

W porozumieniu z firmą wydawniczą krakowską zamierza Towarzystwo przystąpić do wydawnictwa „Polskiej Biblioteki Regionalnej” w najbliższym czasie³⁴.

Zwracamy się z uprzejmą prośbą i zapytaniem, czy Wielce Szanowny Pan Doktor nie podjąłby się napisania dla wymienionej biblioteki /seria I/: „Praca naukowa z zakresu antropologii na prowincji”³⁵.

Z wysokim poważaniem

Za Zarząd Tymczasowy:

/-/ Stanisław Arnold

/-/ Aleksander Patkowski

/-/ Jan Czarnocki

Za zgodność: Banackowski /sekretarz/

³⁴ O kontaktach Zarządu Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych z A. Macieszą w sprawie Biblioteki Regionalnej wspomina A. Lubczyńska, *Regionalizm kielecki w latach 1918-1939*, Kielce 2008, s. 64.

³⁵ A. Maciesza miał pewne osiągnięcia w zakresie badań antropologicznych. W 1923 r. ukazało się jego opracowanie pt. *Puszczanie przasnyscy. Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów*, „Archiwum Nauk Antropologicznych”, 1923, nr 1, s. 1-74, będące plonem pomiarów antropometrycznych dokonanych przez A. Macieszę przed I wojną światową.

♦ATNP 350, k. 37, kartka 14 x 22,1 cm. gładka, pisane piórem.

Płock 15 marca 1925

Na pismo L 3579/25

Do Szanownego Zarządu
Tow. Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych

W odpowiedzi na pismo z dnia 10 marca r.b. spieszę powiadomić, iż będąc zwolennikiem regionalizmu, chętnie gotów jestem podjąć się napisania dla Polskiej Biblioteki Regionalnej: „Praca naukowa z zakresu antropologii na prowincji”, o ile będę miał wyznaczony dłuższy termin.

Ze względu na zjazd lekarzy i przyrodników i na czas zajęty pisaniem pracy antropogeograficznej „Mazowsze Płockie” do wydawnictwa „Orbis”, opracowanie proponowanego tematu będę w stanie rozpocząć zaledwie w końcu roku³⁶. Wobec tego upraszam o łaskawą odpowiedź w tej sprawie a także o poinformowanie co do charakteru wydawnictwa oraz dla jakiego rodzaju czytelników będzie przeznaczone. Następnie upraszam o bardziej dokładne sprecyzowanie tematu, albowiem podany temat może być traktowany rozmaicie a mianowicie:

- 1) praca naukowa z zakresu antropologii na prowincji – dotychczasowa*
- 2) praca naukowa z zakresu antropologii na prowincji – jakie ma zadania przed sobą*
- 3) praca naukowa z zakresu antropologii na prowincji – jak*

³⁶ Ostatecznie ani opracowanie dotyczące antropologii na prowincji ani książka wydawnictwa Orbis nie powstały. Pod wpływem kontaktów z krakowskim geografem Ludomirem Sawickim i refleksji, które pojawiały się w trakcie gromadzenia materiałów skrytykowaniu uległy poglądy A. Macieszy dotyczące Mazowsza Płockiego jako odrębnego regionu geograficznego. Suma tych przemyśleń złożyła się na główne tezy referatu wygłoszonego przez A. Macieszę na XII Zjeździe Lekarzy i Przyrodników w Warszawie i opublikowanego 2 lata później. A. Maciesza, *Mazowsze Płockie jako odrębny region geograficzny*, „Przegląd Geograficzny”, T. VII, 1927, s. 72-78; por. D. Kasprzyk, *Regionalizm płocki w II Rzeczypospolitej*, Płock 2008, s. 285-286.

◆ ATNP 350, k. 38, kartka 20,7 x 27 cm. w kratkę, maszynopis.

*Zarząd Główny
Związku Polskiego Nauczycielstwa
Szkół Powszechnych
Marszałkowska 123 tel. Nr 269-08
Wydział Oświaty Pozaszkolnej
T-wo Powszechnych Uniwersytetów
Regionalnych*

Warszawa, 23 marca 1925

L: 4154

*Do Szanownego Pana
D-ra Aleksandra Macieszy
W Płocku*

Powołując się na pismo z dnia 16 marca r.b. śpieszymy podziękować za łaskawą obietnicę napisania dla „Polskiej Biblioteki Regionalnej” książeczki o „Pracy naukowej z zakresu antropologii na prowincji”.

Musimy oczywiście przyjąć do wiadomości kwestię późniejszego terminu opracowania zagadnienia.

Wydawnictwo powyższe, wydawane pod kierunkiem Rady Naukowej Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych przez Komitet Redakcyjny, nosić będzie charakter naukowo-popularny, dostępny przeciętnie inteligentnemu osobnikowi, jednakowoż odpowiadający ostatnim wynikom badań naukowych.

W naszym przekonaniu, podzielanem przez projektodawcę d-ra Jana Mydlarskiego³⁷, książeczka o „Pracy naukowej na prowincji” musiałaby poruszać wszystkie trzy zagadnienia tj: 1/ przedstawienie dotychczasowego stanu pracy na prowincji, 2/ zadania czyli „drogi przyszłości” tej pracy z uwzględnieniem form organizacyjnych najodpowiedniejszych, 3/ metody przystępowania do pracy antropologicznej na prowincji i sposoby jej prowadzenia najprostrzemi przyrządami.

W tej formie spełni ona istotnie swój cel, jaki Szanowny Pan Doktor wysuwa, t.j. zachęci do badań antropologicznych nauczycieli i lekarzy.

Z wyrazami szacunku i poważania

*P. Banaczkowski
Sekretarz*

*Aleks. Patkowski
Przewodniczący W.O.P.*

³⁷ Mydlarski Jan (1892-1956) – antropolog, zoolog. Absolwent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Wykładowca Wyższej Szkoły Wojennej oraz Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1927 roku członek Międzynarodowego Instytutu Antropologii w Paryżu; od 1931 kierownik Zakładu Antropologii Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie; kierownik Zakładu Antropologii Tow. Nauk. Warszawskiego. Po II wojnie światowej prof. UMCS i Uniwersytetu Wrocławskiego.

♦ATNP 350, k. 39, kartka 20,7 x 27 cm. w kratkę, maszynopis z miejscami do uzupełnienia (pióro).

*Zarząd Główny
Związku Polskiego Nauczycielstwa
Szkół Powszechnych
MARSZAŁKOWSKA 123, TEL. Nr 269-08
Wydział Oświaty Pozaszkolnej
Powszechne Uniwersytety
Regionalne*
4365

Warszawa, d. 27 marca 1925 r.

Wielce Szanowny Panie

W czasie od 6 do 31 lipca organizuje Towarzystwo Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych Kurs w Zakopanem, poświęcony metodyczno-organizacyjnym zagadnieniom regionalnych badań Polski³⁸.

Wykłady powyższe, przeznaczone dla nauczycielstwa szkół powszechnych, seminariów nauczycielskich i szkół średnich, mają za zadanie wskazać słuchaczom/kom/ na zagadnienia naukowe związane z poszczególnymi ziemiami polskimi, dać obraz obecnego stanu badań i metod naukowych, wprowadzić i przygotować organizatorów kółek naukowych na prowincji /słuchacze-ki kursów/ do współpracy naukowej, w dziedzinie zaś zagadnień społeczno-gospodarczych zbliżyć do głębszego zastanowienia się inteligencji prowincjonalnej nad zagadnieniami zachodzącymi w najbliższym otoczeniu.

Mamy zaszczyt zwrócić się do Wielce Szanownego Pana Doktora z uprzejmą prośbą o wygłoszenie w czasie od 16-go do 31 lipca wykładów /ćwiczeń, zebrani dyskusyjnych, wycieczek/ na temat praca naukowa z zakresu antropologii na prow... .

Prosimy uprzejmie o podanie ilości godzin wykładowych, dni najdogodniejszych oraz o łaskawe ustalenie tematu.

W załączeniu przesyłamy ankietę z uprzejmą prośbą o łaskawą odpowiedź na zawarte w niej zagadnienia.

Z wysokiem poważaniem

P. Banackowski
Sekretarz

Aleks. Patkowski
Przewodniczący W.O.P.

³⁸ W Zakopanem powstał w 1925 drugi po Sandomierzu Powszechny Uniwersytet Regionalny.

♦ ATNP 350, k.39 druga strona, pisane piórem.

*Do wydziału Oświaty Pozaszkolnej*³⁹

W odpowiedzi na pismo N 4365 spieszę zakomunikować, iż z powodu braku czasu niestety wziąć udziału w kursie organizacyjno-metodycznym, urządzanym w Zakopanem nie mogę.

Z wyrazami szacunku Al. Maciesza

♦ ATNP 350, k. 28, kartka 21,5 x 34 cm. gładka, maszynopis.

*Zarząd Główny
Związku Polskiego Nauczycielstwa
Szkół Powszechnych
Wydział Oświaty Pozaszkolnej
Powszechne Uniwersytety
Regionalne*

Warszawa, dn. 28 marca 1925.

l. 4360/25

Wielce Szanowny Panie

W porozumieniu z redakcją „Kuriera Polskiego” od 1-go kwietnia r.b. wprowadzony będzie stały dodatek poświęcony zagadnieniom regionalnym, budzeniu życia umysłowego, społecznego i gospodarczego prowincji polskiej.

Zadaniem będzie budzić świadomość przynależności terytorialnej, poczucie związku i zależności gospodarczych, społecznych, intelektualnych i t.d., pokrywających się z obecnymi lub odmiennymi od dzisiejszych podziałów administracyjnych, nawiązujących do ośrodków tradycyjnych lub naturalnych Polski.

Dodatek pomieniony składać się będzie z trzech działów:

1/ programowego, 2/ terenowego, 3/ kronikarskiego.

W dziale pierwszym poruszane będą zagadnienia tego rodzaju jak: a/ terytorjalne zagadnienia regionalne, b/ centralizacja polityczna i decentralizacja społeczna, c/ decentralizacja i dekoncentracja, d/ federalizm i regionalizm, e/ koordynacja pracy społecznej, f/ demokracja i decentralizacja, g/ jedność państwowo-polityczna i regionalizm, h/ konstytucja o decentralizacji, i/ samorząd gospodarczy w świetle haseł regionalizmu polskiego, j/ samorząd teryto-

³⁹ A. Maciesza wysłał tą odpowiedź 30 marca 1925, co odnotował na piśmie od ZPNSP z 27 marca.

rialny i regionalizm, k/zadania prasy prowincjonalnej w świetle hasel regionalnych – prasa prowincjonalna i regionalizm, l/ teatr i sztuka na prowincji, ł/ instytucje kulturalne na prowincji i hasła regionalizmu, m/ biblioteki regionalne, n/ muzea regionalne, o/ terytorialny podział pracy w rolnictwie, p/ terytorialny podział pracy w przemyśle, r/ regionalizm a organizacje kredytowe, s/ regionalizm a komunikacja, t/ regionalizm a kooperatywy, u/ regionalizm a organizacje zawodowe, w/ regionalizm a reforma rolna, x/ przemysł ludowy i regionalizm, y/ ośrodki życia towarzyskiego na prowincji i regionalizm i t.d.

W dziale drugim – terenowym dawane będą obrazy życia ośrodków regionalnych, związane z zagadnieniami programowymi lub tworzące całości. Artykuły powyższe składać się będą z jakichś stu wierszy szpalty gazetowej druku.

Dział trzeci /około 180 wierszy/ dawać będzie możliwie obfity obraz kronikarski życia prowincjonalnego we wszystkich jego przejawach oraz rejestrować pracę i poczynania regionalistów.

Zwracam się do Wielce Szanownego Pana o łaskawe współpracownictwo, o nadesłanie w możliwie najkrótszym czasie wiadomości, jakie artykuły mogłyby być przez wielce szanownego Pana opracowane i w jakim czasie nadesłane. Będziemy bardzo wdzięczni, o ile artykuły wymienione już w najbliższych dniach zostaną łaskawie nadesłane do Wydziału Oświaty Pozaszkolnej Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, Marszałkowska 123.

Z wyrazami szacunku i poważania

/-/ROMAN TOMCZAK
Sekretarz Generalny

/-/STANISŁAW NOWAK
Prezes

/-/ ALEKSANDER PATKOWSKI
Przewodniczący W.O.P.

Pieczęć okrągła ZPNSP ZARZĄD GŁÓWNY

♦ ATNP 350, k. 40, kartka 22,3 x 14,4 cm. gładka, maszynopis.

*Zarząd Główny
Związku Polskiego Nauczycielstwa
Szkół Powszechnych
Marszałkowska 123
Konto P.K.O. 435
Wydział Oświaty Pozaszkolnej
L: 8382*

*Warszawa, 4 czerwca 1925
Tel. 205-88, 269-08, 269-49*

*Do Szanownego Pana
D-ra Aleksandra Macieszy
W Płocku*

Przy niniejszem mamy zaszczyt przesłać sprawozdanie z 5-dniowego kursu antropometrycznego, zorganizowanego staraniem Powszechnego Uniwersytetu Regionalnego im. St. Konarskiego Związku P.N.S.P. w Sandomierzu w dn. 18-22 maja b.r.

*P. Banackowski
Sokr. W.O.P.*

*Aleks. Patkowski
Przewodniczący W.O.P*

Pieczęć okrągła ZPNSP ZARZĄD GŁÓWNY

♦ ATNP 404, k. 90, kartka 22,4 x 28,5 cm. gładka, maszynopis.

*Zarząd Główny
Związku Polskiego Nauczycielstwa
Szkół Powszechnych
Świętokrzyska 30 m. 11
Konto P.K.O. 435
Seksja Powsz. Uniwer. Regionaln.
L. 106/29*

*Warszawa, 19 lutego 1929
tel. 205-88, 269-08, 269-49, 503-50*

*Do Wielce Szanownego Pana
Aleksandra Macieszy
W Płocku*

Do monografii „Dziesięciolecie Polski Odrodzonej”, wydawanej przez „Ilustrowany Kurier Codzienny”, napisaliśmy obszerny artykuł na temat „Re-

gjonalizmu u obcych i w Polsce". Redakcja chciałaby artykuł zilustrować fotografiami działaczy i pisarzy regionalnych.

W związku z tem prosilibyśmy uprzejmie Wielce Szanownego Pana o łaskawe nadesłanie swojej fotografii z notatką biograficzną⁴⁰.

*W oczekiwaniu łaskawej – możliwie rychłej odpowiedzi pozostajemy
z wysokim poważaniem
Aleks. Patkowski*

* * *

Analizując korespondencję obydwu regionalistów wspomnieć należy także o zachowanym w Płocku (ATNP 372, k. 90) Dyplomie Uznania PTK za „wybitną krajoznawczą pracę badawczą na Mazowszu Płockiem” wystawionym w Warszawie 24 maja 1936 r. i przesłanym A. Macieszy. Dyplom podpisany został m.in. przez Prezesa PTK Aleksandra Janowskiego i I-go Viceprezesa PTK Aleksandra Patkowskiego.

Całość korespondencji stanowić może cenny materiał dla badaczy dziejów regionalizmu polskiego oraz wszystkich zainteresowanych sylwetkami A. Patkowskiego i A. Macieszy.

⁴⁰ Fotografia ze stosownym podpisem ukazała się w ramach artykułu A. Patkowskiego, *Regionalizm [w:] Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918-1928*, red. M. Dąbrowski, Kraków-Warszawa 1928, s. 788.